

Bilim Düşünce ve Sanatta

CİZRE

(Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri)

Editör
M. Nesim Doru

İstanbul–2012

Memlûklü Devri Tarihçisi İbnü'l-Cezerî ve Cizre'ye Dair Yazdıkları

Abdurrahman Acar-Dicle Üniversitesi

Abstract

The Mameluks Period's Historian (D. 1338) Ibn Al Jazari and his Writings About Jazirat Ibn Umar

Ibn al-Jazari, historian of the Mamluk period, the full name of his is Shams al din Muhammad b. Ibrahim. He was born in Damascus in 658/1260 and died in 739/1338 in the same city.

Ibn al Jazari, with being born in Damascus, he was originally Jazirat ibn Umar. He called Ibn al Jazari due to his great grandfather Nafis al Din Ibrahim b. Abd al Azez al-Jazari (d. 598/1200).

The father of Ibn al Jazari called Ibrahim, was born 609/1212 in Jazira. He took place between the well-known merchants. He traveled to many countries due to the profession; A trip to Yemen, where met with the founder of the dynasty in Rasulid Malik al-Mansur Nuraddin Umar b. Rasul (d. 1250) .

Ibn al Jazari, in Damascus, and later in Cairo and Alexandria participated in the rings of course of the well-known scholars. He is contemporary with famous scholars such Mizzi, Zahabi, Birzali, Kutubi and Yunini.

The only book of Ibn al Jazari, is *Havâdis Al-Zaman* also known as *Tarihu Ibn al-Jazari*. The work covers the events of the years of 593-738/1196-1338.

Key words: Mamelouks, Ibn al-Jazari, Jazirat ibn Umar, Damascus, Hawadith al Zaman, Al-Muhtar.

İbnü'l-Cezerî'nin Hayatı, Kişiliği ve Tarihçiliği:

İbnü'l-Cezerî, Bahrî Memlûkler dönemi tarihçilerinden olup, Havâdisü'z-Zamân adlı eserin yazarıdır. Yazarımızın tam adı Şemsüddin Ebu Abdillah Muhammed b. Mecdüddin Ebu İshak İbrahim ed-Dımaşki, el-Cezerî, er-Res'ayni'dir.

İbnü'l-Cezerî, Şam'da doğmakla birlikte aslen Cizrelidir. Adı, zaman zaman, ünlü kıraat âlimi İbnü'l-Cezerî ile karıştırılmaktadır.

Tarihçimizin yakın arkadaşı Birzali tarafından kaleme alınmış olan biyografisi *Havâdisü'z-Zamân*'ın (dipnotlarda *HZ.* şeklinde gösterilecektir) neşredilmiş olan üçüncü cildinin sonunda¹ yer almaktadır. *Havâdisü'z-Zamân* ve onun Zehebî tarafından ihtisar edilmiş hali olan *el-Muhtâr min Târihi İbni'l-Cezerî*², yazarımızın hayatı ve kişiliği için başvurulacak temel kaynaklardır.

Büyük dedesi Nefsüddin İbrahim b. Abdülaziz el-Cezerî'ye (ö. 598/1200) nispetle İbnü'l-Cezerî olarak anılan yazarımız, 12 Rebülevvel 658/26 Şubat 1260 tarihinde Şam'da doğmuş ve 12 Rebiülevvel 739/28 Eylül 1338 tarihinde aynı yerde ölmüştür. Nefsüddin İbrahim, zamanın Cizre

¹ İbnü'l-Cezerî, *Târihu Havâdisi'z-zamân ve Enbâihi ve Vefeyâti'l-Ekâbiri ve'l-A'yân min Ebnâih (HZ.)*, nşr: Ömer Abdüsselam Tedmüri, el-Mektebetü'l-Asriye, Beyrut, 1419/1998, III, 1069-1070.

² Zehebî, *el-Muhtâr min Târihi İbni'l-Cezerî (el-Muhtâr)*, nşr: Hudaýr Abbas b. Muhammed Halife, Mişedavi, Darü'l-Kitab el-Arabî, Beyrut 1408/1988.

hükümdarıyla bir konuda anlaşmazlığa düşmesi sebebiyle memleketini terk etmek zorunda kalmış ve Mısır'a giderek Said bölgesine yerleşmiştir.¹

Yazarımızın 609/1212'de Cizre'de doğan babası İbrahim, devrin tanınmış tâcirleri arasında yer almış ve mesleği dolayısıyla birçok ülkeye seyahatler yapmıştır. İbrahim, Yemen'e yaptığı bir seyahatte buradaki Resûlî hanedanının kurucusu Melik el-Mansûr Nureddin Ömer b. Resûl (ö. 1250) ile görüşmüştür.²

İbnü'l-Cezerî, önce Dımaşk'ta daha sonra da Kahire ve İskenderiye'de devrin tanınmış ilim adamlarının ders halkalarına katılmış, bu arada hac ibadetini yerine getirmek maksadıyla Hicâz'a gitmiştir.

Mizzî, Zehebî, Birzâlî, Kütübî ve Yûnîf gibi ünlü âlimlerle çağdaş olan İbnü'l-Cezerî, tarihçiliğinin yanı sıra, ailesinin geçimini sağlamak ve topluma hizmet etmek amacıyla Şâm'daki mahkemelerde şahitlik (*şâhidu'l-adl, el-adl*) görevinde bulunmuş, ayrıca fahri hekimlik yapmıştır.

İbnü'l-Cezerî, çok olmamakla birlikte şiirler de yazmıştır. Ancak araştırmacılar onun şiirlerinin sanat değeri bakımından orta seviyede olduğunu söylemektedirler.

Birzâlî, İbnü'l-Cezerî'nin güçlü tasavvufî eğilimine işaret eden şu iki beytini bize ulaştırmıştır:

و اطلبه من امر دنياي والدين	الاهي قد اعطيتني ما احبه
و البستي عزا يجل عن الهون	واغنيتني بالقتع عن كل مطمع
فنعماك تكفيني الي حين تكفيني	وقطعت عن كل الانام مطامعي
غدا راجعا عنه بصفقه مغبون	ومن دق بابا غير بابك طامعا

*“Allahım, dünyam ve dinim için
Ne istediysen bana verdin;
Beni kanaatkâr yaparak zenginleştirdin;
Zilletten uzaklaştırıp, izzet elbisesini giydirdin;
Artık bütün insanlardan umudumu kestim,
Ve kefenleneceğim ana kadar senin nimetlerin bana yeter.
Tamahkârlık edip de senden başkasının kapısını çalan,
Eli boş dönecek mutlaka, o kapıdan”³*

İbnü'l-Cezerî, VIII/XIV. yüzyıl Şam toplumunda muhaddis, şâhidül-adl ve fahri hekim olarak önemli hizmetler icra etmişse de onun en büyük hizmeti *Havâdisü'z-Zamân* isimli eserini yazarak tarih ilmine yaptığı katkı olmuştur.

Yazarımızın tek eseri Tarihu *İbnü'l-Cezerî* olarak da bilinen *Havâdisü'z-Zamân*'dır. Eser, 593-738/1196-1338 yılları olaylarını kapsamaktadır. İbnü'l-Cezerî Tarihi'nin günümüze ulaşan kısımları Ömer Abdüsselam Tedmüri tarafından üç cilt halinde neşredilmiştir. Ünlü İslam tarihçisi ve muhaddis Zehebî, *Havâdisü'z-Zamân*'ı, *el-Muhtâr min Târihi İbni'l-Cezerî* adıyla ihtisar etmiştir.

Havâdisü'z-Zamân'da, ağırlıklı olarak XIII-XIV yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de meydana gelen olaylara ve bu asırlarda yaşamış ünlü şahsiyetlerin biyografilerine yer verilmektedir.

İbnü'l-Cezerî Tarihi'nde Cizre (Ceziretu İbn Ömer) ve Cizreliler

İbnü'l-Cezerî Tarihi'nde Cizre ve Cizreliler hakkında yer alan bilgileri üç grupta toplamak mümkündür. Bunlar, yazarımızın Cizreli olan ailesi ve ataları hakkındaki bilgileri de içeren otobiyografisi, Zengî sülalesine mensup olan Cizre Atabegleri'nin durumu ile Cizreli tanınmış bazı şahsiyetlerin biyografileridir. Bu biyografi sahiplerinin önemli bir kısmı aynı zamanda tarihçimizin eserinde kullandığı havadis ve vefeyâtın haber kaynaklarıdır. Dolayısıyla Cizreli şahsiyetlerin İbnü'l-Cezerî ve *Havâdisü'z-Zamân* için ayrı bir önemi vardır.

¹ *El-Muhtâr*, 78-80.

² İbnü'l-Cezerî, *Târihu Havâdisi'z-Zamân (HZ.)*, I, 214.

³ Safedî, *A'yânü'l-'asr*, IV, 221; İbn Hacer el-Askalani, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 183.

İbnü'l-Cezerî'nin Ailesi ve Ataları:

İbnü'l-Cezerî, *Tarihi*'nde başta kendisi olmak üzere, anne ve babası, dedesi, büyük dedesi, eşi, çocukları, kardeşleri, hatta uzak akrabaları hakkında bilgi vermiştir.

İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-Zamân*'da Dımaşk'taki eğitimi, hocaları, Mısır seyahati, Hac ziyareti, mahkemelerdeki şahitlik görevi ile dost ve arkadaşları hakkında da sık sık bilgi vermiştir. Bu yönüyle *Havâdisü'z-Zamân*, aynı zamanda İbnü'l-Cezerî'nin otobiyografisi niteliğini de taşımaktadır.

Yazarımız, *Havâdisü'z-Zamân*'da, kendisinin 729/1328-29 senesinde hastalanması¹, 733 senesinde ailesiyle birlikte Şam'a dönmesi², 734/1333'te Dımaşk'a dönüşü³ ve 735'te ailesiyle birlikte Neyrib'e gitmesini⁴ kaydetmiştir.

İbnü'l-Cezerî, *Târihi*'nde annesinin (ismini vermemiş) 641/ 1243-44 senesinde son Abbasi halifesi el-Musta'sım'ın annesiyle birlikte hacca gitmesinden de bahsetmiştir.⁵

Yazarımızın, babası ve dedeleri hakkında verdiği bilgiler, Zengî, Eyyubî ve Memlük dönemlerinin siyasî, sosyal, kültürel ve iktisadî durumuna ışık tutacak niteliktedir. Bu nedenle babası, dedesi ve büyük dedesi hakkında yazdıklarından kısaca bahsetmek istiyoruz.

Mecdüddin Ebu İshâk İbrahim (İbn Ebi'l-Heyca) : Yazarımızın babasıdır. İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-Zamân*'da 693/1293-94 senesi ölümleri (Vefeyât) kısmında, babasının biyografisine büyük bir yer ayırmıştır. Buna göre yazarımızın babasının tam adı şöyledir: Mecdüddin Ebu İshak İbrahim b. Ebubekir b. İbrahim b. Abdülaziz b. Ebi'l-Fevaris b. Ebi'l-Heyca b. Ömer b. Ali b. Hasan b. Ebi'l-Heyca b. Ali el-Kuraşî el-Cezerî (Ceziretu İbn Ömer'li). Mecdüddin İbrahim, bu senede (693) Dımaşk'ta, Bâbu'l-Havassin yakınındaki evinde vefat etmiştir. Ümeyye Camii'nde cenaze namazı kılındıktan sonra Babu's-Sağir kabristanına defnedilmiştir.⁶

İbnü'l-Cezerî, babasının 609/1212 senesi Ramazan ayında Cizre'de doğduğunu ve önceleri ticaretle uğraştığını, devrin büyük tacirleri arasında yer aldığını, seyahatleri süresince 72 şehre girdiğini kaydetmiştir.⁷

Mecdüddin, bir süre Mekke'de kaldıktan sonra Yemen'de Resûlî hanedanının kurucusu el-Melik el-Mansûr Nureddin Ömer b. Resûl (ö. 1250) ile görüşmüş, Melik el-Mansur, Mecdüddin'e Yemen'de yanına kalmasını teklif etmiş, ancak o bunu kabul etmemiştir. Melik ona her ne ihtiyacı varsa söylemesini ve bunu derhal karşılayacağını söyleyince o "Alah'tan sana halkına adalet ve ihsanla muamele etmeyi nasib etmesini diliyorum. Kulunuz anne-babasına döneceğime dair söz vermiştir. Dönmem gerekir" demiştir. Melik de "anne-babana nasıl dönme sözü verdiysen bana da dönme sözü ver" deyince o da söz vermiştir.⁸

Mecdüddin, söz verdiği üzere Yemen'e geldi ve Melik Nureddin'le Te'iz kalesinde buluşmuş ve ona biat etmiştir. Melik, Aden'deki naibine Mecdüddin'in Hindistan'da, bulunan mallarının Yemen'e getirilmesi için emir verdi.⁹

Yazarımızın babası, Aden'den İskenderiye'ye gitmiş ve son olarak 654 senesinde Dımaşk'a gelerek burayı kendisine yurt edinmiştir. Bir sene sonra da burada evlenmiş ve Suk er-Ramahin'de kendisine bir dükkân açmıştır.¹⁰

Mecdüddin, dindar, salih, iyiliksever ve yardımsever bir insandı. O şunu derdi: "Ömrümde, hayır işine koşandan başka hiç kimseye hased etmedim." O, daima insanların ihtiyaçlarını karşıladı.

¹ HZ., II, 327-329.

² HZ., II, 589.

³ HZ., II, 663.

⁴ HZ., II, 769.

⁵ *El-Muhtâr*, 186.

⁶ HZ., I, 214-226; *el-Muhtâr*, 365-366.

⁷ HZ., I, 214.

⁸ HZ., I, 215.

⁹ HZ., I, 215.

¹⁰ HZ., I, 215.

Toplumun bütün kesimleriyle iyi ilişkilere sahipti. Emirler, kadılar, fakihler, eşraf, reisler, üst düzey devlet görevlileri, kâtipler, Yahudiler, Samiriler, Hıristiyanlar ve diğer gruplarla görüşürdü. Mal satarken hiç kimseden ipotek almazdı. Nadiren alacaklarını kaydedirdi. Bu yüzden bütün servetini kaybetti. Müşterilerinden çok az şikâyetçi olurdu. Onun bu durumunu bilen dolandırıcılar vadeyle mal alırlar, ancak bir şey ödemezlerdi. Buna rağmen onlardan şikâyetçi olmazdı.¹

Mecdüddin, seyahatlerinde gördüğü acı ve garip şeyleri, dinleyenlerin aklına kötü bir şey gelmesi ve korkmasınlar diye çocuklarına anlatmazı.

Yazarımız babasının kendisine şu şiirle yaptığı nasihati kaydetmiştir:

'V' ile başlayan şu dört işten sakın,

Çünkü bunlar insanı helâka götürür.

Bunlar vasiyyet, vekâlet, vedia ve vukûf'tur

Yazar "bana bu şiiri söylediği ve ona göre davranmamı tavsiye ettiği için babama teşekkür ederim" demektedir.²

Nefisüddin İbrahim b. Abdülaziz b. Muhammed b. Ali b. Ebi'l-Fevaris Hasan b. Ebi'l-Heyca el-Kuraşî el-Cezerî (ö. 598/1200, 1202) : İbnü'l-Cezerî'nin büyük dedesi olup 598 senesinde Yukarı Mısır (Said) bölgesindeki Qelendun köyünde vefat etmiştir. Yukarıda da kaydedildiği üzere Nefisüddin, zamanın Cizre hükümdarıyla anlaşmazlığa düşmesi sebebiyle memleketini terk ederek Mısırın Said (Yukarı Mısır) bölgesine gidip yerleşmiştir.³

Dönemin Cizre hükümdarı Sultanşah b. Atabeg, Nefisüddin'den önce divan nazırı olmasını istemiş, ancak o bu görevi kabul etmeyince hazine nazırlığını teklif etmiş, ısrarlar karşısında görünürde kabul etmiş, ancak o sultanın ekmeğini yememiştir.⁴

Nefisüddin, Cizre'den ayrılmadan önce yazarımızın dedesi Ebubekir'e hamile idi. Kendi kendine bundan sonra doğacak çocuklarına yazmayı öğretmeyeceğini, aksi taktirde eşini boşayacağına dair yemin etti. Allah ona yedi erkek çocuk nasib etti. Bunların beşi yaşadı. Ancak o bunların hiçbirine yazmayı öğretmedi. Bundan sonra da Mısır'a gitti. Orada tarım ve hayvancılıkla uğraştı.⁵

Nefisüddin'in Cizre'de bakırcı Mesud adında bir vekili vardı. Mesud, onun mülkerini satın ailesinin geçimini sağlıyordu. Bakırcı Mesud, yazarımızın dedesi Ebubekir'e bakırcılık sanatını öğretti. Ebubekir, bakırcıda gündelik beş Atabegi Dinar karşılığı çalışmaya başladı ve zenginleşti. Ebubekir dört kardeşini de evlendirdikten sonra babasının yanına Mısır'a gitti. Orada bir sene kaldıktan sonra, babasının rızasını almadan annesinin yanına Cizre'ye döndü. Babası (Nefisüddin) bu sene (598) öldü. Nefisüddin oğlu Ebubekir'in diğer çocuklarına vasi olmasını vasiyet etti.⁶

Nefisüddin İbrahim, öldüğünde, emlak ve hayvanlar dışında on iki bin dinar miras bırakmıştı. Yazarımızın dedesi Ebubekir miras peşinde koşmadı, kendine düşen payı elde etmek için vekil de tayin etmedi. Ve babasının mirasından hiçbir şey almayacağına yemin etti. Nefisüddin'in iki büyük oğlu ise babalarının altınlarını alıp deniz yoluyla Yemen'e giderlerken denizde boğuldular. Diğer iki oğlunun ise Mısır'da zürriyetleri çoğaldı. Bunların nüfusu kırk kişiye ulaştı. Onlardan ikisi Qelendüniye hatibi ve kadısı idi. Bunlara 'evladu en-Nefis el-Cezerî' (Nefisüddin'in çocukları) deniliyordu.⁷

Yazarımızın dedesi Ebubekir'e ise Alah bakırcılık sanatında ilerlemek nasip etti. O, bu işten çok kazandı. Onun beş oğlu da büyük tüccar oldular.⁸

¹ HZ., I, 216-217

² HZ., I, 219.

³ Bkz.: *El-Muhtâr*, 78-80. Qelendün, Mısır'da el-Eşmuneyn'e bağlı bir yerdir. Bkz: İbnü'l-Cey'an, *et-Tuhfetü's-Seniyye bi Esmâi'l-Bilâdi'l-Misriyye*, s. 176)

⁴ *El-Muhtâr*, 78

⁵ *El-Muhtâr*, 79.

⁶ *El-Muhtâr*, 79.

⁷ *El-Muhtâr*, 79.

⁸ *El-Muhtâr*, 79

Görüldüğü üzere, İbnü'l-Cezerî'nin, babası, dedesi ve büyük dedesi hakkında verdiği bilgiler devrin siyasi, iktisadi ve kültürel tarihi açısından çok kıymetlidir.

İbnü'l-Cezerî'nin, Tarihi'nde eşi ve çocuklarına dair verdiği bilgiler kronolojik olarak şöyledir: Oğlu Ebu İshak İbrahim'in 726/1325-26 senesinde mahkemelerde şahitlik etmesi¹, yine oğlu İbrahim'in 728 senesinde katiplik yapması², çocuklarının 731 senesinde Halep naibinin yanına gitmeleri³, ailesinin(hanımı ve çocuklarının) 732 senesinde Kudüs ve el-Halîl şehirlerini ziyaret etmeleri⁴, oğlunun 733 senesinde Kur'ân-ı Kerim'i hatmetmesi⁵, aynı sene oğlu İbrahim'in, amcası el-İmâd İsmail'in kızıyla evlenmesi ve kısa süre sonra boşanması⁶, 735 ve 736'da iki oğlu Ebu İshâk İbrahim ile Nasîrüddin Muhammed'in Kudüs ve el-Halîl'i ziyaretleri⁷ ve oğlu İbrahim'in 738'de ikinci defa evlenmesi.⁸

Tarihçimiz, *Havâdisü'z-Zamân*'da kardeşi eş-şeyh es-sâlih Takiyüddin Ebu Muhammed Abdullah b. Mecdüddin İbrahim b. Ebibekir b. İbrahim b. Abdülaziz b. Ebi'l-Fevaris b. Ebi'l-Heyca el-Kuraşî'nin 733 senesinde vefatını⁹ ve kardeşinin kızları Saliha¹⁰ ve Fatma'nın 737'deki vefatlarını¹¹ da kaydetmiştir. Yazarımız, Dımaşk kale naibi hazinedâr Alâeddin Moğultay (ö. 736/1336) hakkındaki bazı bilgileri kardeşi Takiyüddin'den almıştır.¹²

İbnü'l-Cezerî'nin vefat haberini verdiği bir diğer akrabası da amcası Cemaleddin Yusuf b. Ebubekir el-Cezerî (ö. 655/1257-58)'dir. Dış ticaretle uğraşan Cemaleddin Yusuf, Bağdad'da vefat etmiştir.¹³

İbnü'l-Cezerî, eserinde ayrıca uzak akrabalarının vefat haberlerini de kaydetmiştir. Örnek olarak 728 senesi vefeyatı arasında babasının akrabalarından olan Zeynü'n-Nisâ' binti Ahmed b. Yahya el-Cezerî'nin seksen yaşında vefat ettiğini ve Kasyun Dağı eteğindeki annesinin dedesi Hacı Ömer el-Cezerî'nin türbesine defnedildiğini¹⁴, kaydetmiş; 733 senesi vefeyatı arasında da Sittü'r-Rûm binti Necmeddin Abdilveli b. Ziyaüddin Mahmud b. eş-şeyh es-sâlih Ebubekir b. İbrahim b. Abdülaziz b. Ebi'l-Fevâris el-Kuraşîye el-Cezerîye'nin vefat haberine¹⁵ yer vermiştir.

Cizre Atabegleri:

Havâdisü'z-Zamân'da yaklaşık 70 yıl kadar Cizreye hükmeden Zengî ailesine mensup melikler hakkında, başka bir deyişle Cizre'deki siyasi duruma dair bilgi bulunmamakla birlikte, eserin Zehebi tarafından ihtisar edilmiş şekli olan *el-Muhtar min Târîhi İbni'l-Cezerî*'de bu melikler hakkında bazı bilgilere yer verilmektedir.

El-Muhtâr'da yer alan Cizre atabegleri ile ilgili konular sırasıyla şunlardır: Melik el-Muazzam Muhammed b. Sencerşah'ın Sultan Celaleddin Harezmsâh'la diplomatik ilişkileri, Melik el-Muazzam Muhammed'in 618/1221-22'de Dımaşk'tan Cizre'ye dönmesi, Melik el-Muazzam'ın 644/1246-47'de ölümü ve Musul atabegi Bedreddin Lü'lü'ün 649/1251-52'de Melik el-Mesud üzerine yürüyerek onu tahttan indirmesi ve öldürmesidir. Şimdi bu olayların detaylarına bakalım:

El-Muhtâr'da 617 senesi vefeyatı arasında Cizre meliki el-Muazzam ile Harezmi hükümdarı arasındaki diplomatik ilişkiye işaret eden önemli bir kayda rastlanmaktadır. Bu kayda göre Cizreli tâcir Takiyüddin Ebubekir b. Ali (ö. 683/1284-85)'nin, kendisi gibi dış ticaretle uğraşan amcası oğlu Şemseddin Muhammed, ticaret maksadıyla Acem diyarına gittiği zaman Cizre meliki el-Muazzam, onunla Harezmsâh sultanı Celaleddin Harezmsâh'a bazı hediyeler gönderirdi. Harezmi sultanları,

¹ HZ., II, 119.

² HZ., II, 276.

³ HZ., II, 459.

⁴ HZ., II, 522.

⁵ HZ., III, 596.

⁶ HZ., III, 598.

⁷ HZ., III, 765, 866.

⁸ HZ., III, 1012.

⁹ HZ., III, 637-638.

¹⁰ HZ., III, 976.

¹¹ HZ., III, 980.

¹² Bkz: HZ., III, 890.

¹³ *El-Muhtâr*, 242.

¹⁴ HZ., II, 281-282.

¹⁵ HZ., III, 631-632.

Cizre meliklerinin, atabeglerin (Zengilerin) soyundan gelmeleri sebebiyle, gönderdikleri elçilere ve yanlarından gelen kişilere hürmet gösterirlerdi.¹

Ceziretü İbn Ömer sâhibi Melikü'l-Muazzam Muhammed b. Sencerşâh b. Atabeg'in (ö. 618/1221-22) Eyyubî hükümdarı Melik el-Kâmil'in yanından yurduna dönmesi: Bu olay, yukarıda da belirttiğimiz gibi, *Havadisü'z-Zamân*'da değil onun muhtasarı olan *el-Muhtâr*'da anlatılmaktadır:

“Melik el-Muazzam, 618/1221-22 senesinde Eyyubî hükümdarı Melik el-Kâmil'in yanından Cizre'ye döndü. O, Eşref'in oraya varışından birkaç ay önce el-Kâmil'in yanına giderek emrine girmişti. Franklar, el-Kâmil ile mektuplaştıklarında o şunu söylemişti: “Benim söyleyecek sözüm kalmadı. Ne konuşacaksınız ‘melikü’ş-şark’ ile konuşun. Bugün söz ve yetki sahibi odur” . Bunun üzerine Frank elçisi, el-Muazzam'ın huzuruna getirtilmiştir. El-Muazzam, Melik el-Kâmil'in tahtına oturmuş, el-Kâmil ve diğer melikler onun huzurunda ayakta durmuşlardı”.²

“Melikül-Muazzam, iri cüsseli ve heybetli bir görünümüne sahipti. Çok gür bir sesi vardı. Frankların elçisi bu görüşmeden çıktığında, ondan çok etkilenmişti”.³

“El-Kâmil, Amid'i fethettiğinde Bizans imparatoru ve Cizre hükümdarı dışında bölgenin bütün emirleri atlarından inmişlerdi. El-Kâmil, bir türlü bu ikisini atlarından indirememişti. Bunun üzerine hepsi atlarına binerek Amid kalesine girmişlerdi. Ben bu olayı birçok kişiden dinledim”.⁴

Melikü'l-Muazzam İbnü's-Sencerşâh'ın Cizrelilere Zulmü: İbnü'l-Cezerî, 644/1246-47 senesi olaylarına yer verirken, Melik el-Muazzam İbn Sencerşâh'ın Cizre halkını hakir görmeye başladığını, ahaliye olmadık suçlar isnad ettiğini ve bu yüzden beldenin ileri gelenlerinin şehri terk ettiğini yazmaktadır. Beldenin ileri gelenleri, zulüm görmeleri ve bazı kişilerin idam edilmesi üzerine Cizre'den ayrılarak başka yerlere göç etmişlerdir.⁵

Sahibü'l-Cezire Melikü'l-Muazzam Muhammed b. es-Sultan Sencerşâh'ın Ölümü(ö. 648/1250-51).⁶

Musul hükümdarı Bedreddin Lü'lü'ün Cizre emri el-Melikü'l-Mesud b. el-Melik el-Muazzam'ı Cizre'de kuşatması ve öldürtmesi (ö. 649/1251): Bu senede (649) , Musul hâkimi (Bedreddin Lü'lü'), ordusuyla Cezire sâhibi el-Melik el-Mesud b. el-Muazzam üzerine yürüdü ve onu Cizre'de kuşattı. Mesud, o tarihte Musul hâkiminin damadı idi. Bedreddin, güç kullanarak kızını ondan geri aldı. Mesud'u tutuklattı ve zincire bağlayarak kaleden çıkarttı. Sonra da onu Dicle nehrine attı. Böylece Mesud boğulmak suretiyle öldü. Bedreddin, Cizre halkına iyi davrandı. Vergi yüklerini hafifletti. Sonra oğlunu onların başına idareci olarak bırakarak Cizre'den ayrıldı.⁷

Cizre meliklerinden başka, *İbnü'l-Cezerî Târihi*'nde, şehirde görev yapan iki kadı'nın vefat haberi de yer almaktadır.

Kaynağımızın naklettiğine göre İbnü'l-Acemiyye olarak tanınan Cizre kadısı allâme Cemalüddin Ebu Nasr Abdurrahim b. Abdullah b. İsmail b. İbrahim el-Cezerî eş-Şafîî, 683/1284-85 senesinde öldürülmüştür. Kadı ile birlikte karısı, çocukları ve ona sığınmış olanların tamamı öldürülmüştür. Bunları Menkütemir'in annesi öldürdü. Menkütemir, zehirlenme sonucu öldüğünde şehrin defterdarı el-Qerqubî onun annesinin yanına giderek kadıyı şikâyet etmiş ve “Kadı senin oğlunu zehirletti, hediye meselesinden ötürü onu öldürttü” demiştir. Bunun üzerine kadı huzura getirtildi. Menkütemir'in annesi kadıyı kendi elleriyle öldürdü. Fakat bir süre sonra bu olay Qerqubi'nin aleyhine döndü. Onun hakkında da şikâyetler başladı. Sonuçta o da bir grup adamıyla birlikte öldürüldü.⁸ Aynı kaynakta, Kadı İbnü'l-Acemiyye el-Cezerî'nin erdem sahibi bir kişi olduğu, bazı eserler yazdığı ve güzel şiirleri bulunduğu kaydedilmiştir.

¹ *El-Muhtâr*, 108.

² *El-Muhtâr*, 110.

³ *El-Muhtâr*, 110.

⁴ *El-Muhtâr*, 110.

⁵ *El-Muhtâr*, 201.

⁶ *El-Muhtâr*, 229.

⁷ *El-Muhtâr*, 230.

⁸ *El-Muhtâr*, 316.

El-Muhtâr'da yer alan diğer bir kayda göre de Cizre kadısı imâm Şemseddin Muhammed b. el-kâdi Burhaneddin İbrahim b.. Nasr el-Hasan b. er-Rıdâ el-Cezerî eş-Şafîî, 732/1331 senesinde Şam'da ölmüş ve Kasyun Dağı eteğindeki mezarlığa defnedilmiştir.¹

Aynı kaynağımızda ayrıca Cizre veziri es-sâhib İmadüddin'in memlûkü, Kavs şehri nâibi emir Sâbıküddin Lâçin b. Abdullah el-İmâdî el-Cezerî'nin 690/1291 senesinde vefat ettiği² kaydedilmektedir.

Cizreli Diğer Şahsiyetler:

Gerek *Havâdisü'z-Zamân*'ın neşredilen nüshası ve gerekse onun muhtasarı olan *el-Muhtâr min Târihi İbni'l-Cezeri*, çoğu Dımaşk'ta vefat etmiş Cizreli bazı ilim adamı ve tüccarın biyografisini içermektedir. Bu biyografilerde genellikle söz konusu şahısların nerede ve ne şekilde vefat ettiği ve hangi kabristana defnedildiği hususlarına yer verilmekte, az bir kısmının ise kişiliği ve yaptığı görevler hakkında bilgi verilmektedir.

Her iki eserde biyografisi yer alan şahsiyetlerin isimleri, meslek grupları ve vefat tarihleri sırasına göre şöyledir:

İlim Adamları:

İbnü'l-Cezerî'nin vefat haberlerini verdiği Cizre asıllı ilim adamlarından isimlerini tespit edebildiklerimiz şunlardır:

Ziyaeddin Ebu'l-Feth Nasrullah b. Muhammed İbni'l-Esîr eş-Şeybani el-Cezerî (ö. 637/1239): İbnü'l-Cezerî kardeşler olarak bilinen Cizreli üç kardeşten (diğer ikisi tarihçi İzeddin ve hadisçi Mecdüddin) biri olup kitabet ve inşâ alanında ün yapmıştır. *El-Meselü's-Sair*'in yazarıdır.³

Eş-şeyh es-sâlih Hüseyin b. Abdullah el-Kürdî el-Cezerî (ö. 693/1293-94): Zâhid ve âbid bir kimse olup, sûfilerin menkıbeleri hakkında geniş bilgisi vardı.⁴ *Havâdisüz-Zamân*'da, eş-Şeyh Hüseyin'in Antakya'daki bir dağa çıkarken uykuya dalıp rüyasında Hz. Ali'yi gördüğünü; ondan nasihat talebinde bulunduğunu ve Hz. Ali'nin de kendisine nasihat ettiğini söylediği⁵ nakledilmiştir.

Allame Muhyiddin b. Ebi't-Tâhir Muhammed el-Cezerî (ö. 659/1260): Yazarımız bu senenin vefeyâtı arasında allâme Muhyiddin'in Cizre'de vefat ettiği haberini aldığı⁶ kaydetmiştir.

Şemseddin Muhammed b. es-Sakl el-Cezerî: Bir tacirden nakledildiğine göre İlhanlı hükümdarı Abaka, 683/1284 senesinde Irak'ta kışlamış ve bayram günü Bağdad'da veziri (es-Sahib) ve kardeşiyle toplanmış ve kitap yazıp da kendilerine ithaf eden her yazara bin dinar ödül verileceği duyurulmuştur. Düzenlenen bu ödül töreninde Şemseddin Muhammed'e de Harîrî'nin *Makâmâtı*'ndan üstün görülen elli makâmeden oluşan bir eser yazdığı için bin dinar ödül verilmiştir.⁷ Burada Şemseddin Muhammed'den, *el-Muhtâr*'ın 700 senesinden sonraki kısmında bahsedileceği belirtilmekteyse de eser 698 senesi olaylarıyla son bulmuştur.

Eş-şeyh, el-allâme Necemddin Abdülcelil b. Muhammed b. Abdurrahman el-Cezerî (ö. 689/1290):⁸ İbnü'l-Cezerî, Cizre'de vefat eden bu şahsın kürk ticareti yaptığını, iyi, uyumlu bir insan olduğunu, biraz tarih bilgisine sahip olduğunu ve bazı hikâyeler bildiğini kaydetmiştir.⁹

İbnül-Ferâkî (eş-şeyh, el-emîr, el-adl Emînüddin Ebu Muhammed Abdullah b. El-Hıdr el-Cezerî(ö.692/1293): Tarihçimiz, bu şahıstan İskenderiyeli Zeyyât (Yağcı) ve Hayyât(Terzi) ailelerine ilişkin, Binbirgece Masalları'ndakileri andıran iki hikâye dinlemiş ve bunları eserine almıştır.¹⁰

¹ HZ., II, 543.

² HZ., I, 77. Lâçin'in vefatı *el-Muhtâr*'da 689 yılı vefeyâtı içerisinde yer almıştır. (s. 349)

³ *El-Muhtâr*, 175.

⁴ HZ., I, 238. Krş: *el-Muhtâr*, 367.

⁵ HZ., I, 239.

⁶ *El-Muhtâr*, 260.

⁷ *El-Muhtâr*, 317-318. Burada kastedilen vezir Alaeddin Ata Melik el-Cüveynî (ö. 1283) ve kardeşi Şemseddin Cüveynî (ö. 683/1284) 'dir. Kaynaklardaki bilgilere göre Abaka, 1265-1282 senelerinde hükümdarlık yapmıştır. Dolayısıyla *el-Muhtâr*'da verilen tarihin düzeltilmesi gerekir.

⁸ HZ., I, 36-37; *el-Muhtâr*, 338.

⁹ *El-Muhtâr*, 338.

¹⁰ Bkz: HZ., I, 184-187.

Sûfî eş-şeyh Abdurrahim b. Ebibekir el-Cezerî eş-Şaffî (ö. 698/1298-99) : eş-Şihâbiye Hankâhı'nda vefat etti. Kendisini hankahın damından aşağıya atmış ve bu şekilde ölmüştür. Akli dengesi bozulmuştu. İkinci vakti Sufiler kabristanına defnedilmiştir.¹ İnsanların en güzel ahlaklılarından ve en cömertlerinden biri idi. Zamanın iyi insanlarındandı.²

Burhaneddin Ebi İshak İbrahim b. eş-şeyh Şemseddin İbrahim b. Ebibekir b. Abdülaziz el-Cezerî el-Kütübî (ö.733/1332).³ İbnü'l-Cezerî, aile çevresinden olan Burhaneddin'in Türk illerinde on sene kadar kaldığını ve Mağribli ünlü sûfî Afifüddin et-Telemsânî ile ilgili bazı bilgileri ondan aldığını kaydetmiştir. Adı geçen et-Telemsani, *Havâdisü'z-Zamân*'daki biyografiler arasında en geniş olanların başında gelmektedir (*HZ.*, I, 80-96). İtil nehrinin durumu ve orada köpeklerin günlük hayatki yeri hakkındaki bilgileri İbnül-Cezerî'ye veren de⁴ bu zattır.

Havâdisü'z-Zamân'da biyografisi bulunan ilim adamlarının sonuncusu Mısır'da 737/1336-37'de vefat den Kahire'deki Tolunoğlu Ahmed Camii hatibi **Cemâleddin Ebu Abdillah Muhammed b. Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Abdullah b. Mahmud el-Cezeri eş-Şaffî**'dir.⁵ İbnü'l-Cezerî, Cemaleddin'le 712/1312'de evinde ve Tolunoğlu Camii'nde görüşmüş ve ondan babasının bazı şiirlerini yazarak bunları Tarihi'ne almıştır. Cemaleddin, yazarımızın Mısır'da iken görüştüğü ve eserine şiirlerini aldığı hocalardan biridir.

Gezici Tacirler

İbnü'l-Cezerî, eserinde Cizreli birçok büyük tâcirin biyografilerine de yer vermiştir. O, babasının ünlü bir tâcir olması sayesinde bu tâcirlerin bir kısmıyla tanışmış ve onlardan tarihi için kıymetli bilgiler almıştır. Biyografilerinden de anlaşılacağı üzere, yazarımız, 'et-tâcir es-seffâr' dediği bu gezici tüccârdan çeşitli ülke ve şehirlerin siyasî, sosyal ve kültürel durumları hakkında kıymetli ve bazen de ilginç bilgiler almış ve bunları eserinde nakletmiştir.

İbnü'l-Cezerî Tarihi'nde biyografilerini tespit edebildiğimiz tâcirler vefât tarihine göre şunlardır:

Cemâleddin Yusuf b. Ebubekir el-Cezerî (ö. 655/1257-58): Yukarıda geçtiği üzere, bu tacir yazarımızın amcası olup Bağdad'da vefat etmiştir.⁶

Takiyüddin Ebubekir b. Ali b. Muhammed b. Kemcûn (?) el-Cezerî (ö. 683/1284-85): *el-Muhtâr*'da 617/1220-21 senesi vefeyâtı arasında yer alan bir kayda göre Takiyüddin, kendisi gibi tacir olan amcası oğlu Şemseddin Muhammed'in Cezire meliki el-Muazzam'dan, Harezmi sultanı Celaleddin'e hediyeler gönderdiğini nakletmiştir.⁷

Şemseddin Muhammed: Yukarıda adı geçen Takiyüddin'den nakledildiğine göre bu tâcir Harezmi ülkesine gittiğinde Cizre meliki el-Muazzam, onunla Harezmişah sultanı Celaleddin Harezmişah'a bazı hediyeler gönderirdi. Harezmliler, onu gönderen Cezire melikine, atabeglerin (Zengîlerin) devamı olmaları sebebiyle hürmet gösterirlerdi.⁸

Es-sâlih Şerefüddin Ahmed b. Muhammed b. Abdulvahid İbnü's-Suheybî el-Cezerî (ö. 686/1287) : Hindistan ve Çine kadar gitmiş ve oralarda uzun süre kalmıştır.⁹ İbnü'l-Cezerî, İbnü's-Suheybi'den bazı esrarengiz ve enteresan olay ve hikâyeler dinlemiştir. Bu "acaib" şeylerden biri de şudur: "Hint ülkesinin en uzak köşesinde yaprakları dut ağacına benzeyen bir ağaç gördüm, Bu ağacın yaprakları, sonbaharda kurduğunda üzerinde "la ilâhe ilallah Muhammedün resulüllah" ibaresi görünüyor. Bunu bir Brahman'a sorduğumda şunları söyledi: Senin peygamberinin hâkimiyeti ve dini buraya kadar yayılacaktır".¹⁰

El-Mecd Meâli el-Cezerî: Bunun adı 687/1288 senesi havadisi arasında geçmektedir.¹¹

¹ *HZ.*, I, 452.

² *HZ.*; I, 454. Yazarımız Mecdüddin'den Ğarsüddin el-İrbilî'ye ait bazı şiirleri dinlemiş ve bunları eserine almıştır.

³ *HZ.*, III, 656-657. Aynı eser, II, 334'te İbnü'l-Kütübî olarak geçmektedir.

⁴ *HZ.*, II, 334-335.

⁵ *HZ.*, III, 998.

⁶ *El-Muhtâr*, 242.

⁷ *El-Muhtâr*, 108-109, 319.

⁸ *El-Muhtâr*, 108.

⁹ *El-Muhtâr*, 322.

¹⁰ *El-Muhtâr*, 323.

¹¹ *El-Muhtâr*, 325.

İbnü's-Saykal, Şemseddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ali b. Ebi Gâlib el-Cezerî (ö. 689/1290): Es-sadr, er-reis ünvanlarına sahip olan bu şahıs, aynı zamanda 'gezici tâcir'dir. Habeshistan'da öldürülmüştür.¹

Târihu İbni'l-Cezeri'de, vefat haberleri bulunan Cizreli diğer şahsiyetlerin isimleri, vefat tarihlerine göre şöyledir:

Ahmed b. Yahya b. Muhammed b. Bedr b. Yaiş el-Cezerî (ö. 728/1327)², 735'te vefat eden **Sittül-Küll binti et-tâcir İbnü'z-Zikr (Abdülaziz b. İsmail b. Muhammed el-Cezerî)**³, **Harun b. Muhammed b. İbrahim b. Ali eş-Şeybânî el-Cezerî**⁴, ve **Muhammed b. İbrahim b. Esed el-Cezerî**⁵, 736'da vefat eden **Alâeddin Ali b. Ömer el-Cezerî**⁶, 737'de vefat eden eş-şeyh **Zeynüddin Ömer b. eş-şeyh Muhyiddin Nasrullah b. Nasrullah b. Osman el-Cezerî**⁷, ve **Süteyte binti Şemseddin Muhammed b. eş-şeyh İzzeddin Abdülaziz el-Cezerî**. Bu kadın, muhtesib kadı İmâdüddin İbnü's-Şirâzi'nin zevcesiydi ve dört oğlu vardı.⁸

Sonuç

Dımaşk'ta doğan ve burada vefat eden İbnü'l-Cezeri'nin, *Havâdisü'z-Zamân* adlı Tarihi'nin bize ulaşan kısmında ve onun Zehebi tarafından yapılan özeti olan *el-Muhtâr*'da Cizre tarihine ve Cizreliler'e dair kıymetli bilgiler yer almaktadır. Bu eserlerde, yazarımızın ataları ev aile fertlerinden başka, Zengî sülalesine mensup olan Cizre melikleri (Cizre atabegleri), bürokratlar, ilim adamları ve gezgin tüccara ait yirmiden fazla biyografi bulunmaktadır. El-Cezerî nisbesini taşıyan bu biyografi sahipleri, Zengî, Eyyubî ve Memlûk dönemlerinde yaşamış Cizreliler ile Cizre doğumlu veya asıllı olup da Suriye ve Mısır'da yaşamış, buralarda görev yapmış ve buralarda ölmüş şahsiyetlerdir.

El-Muhtâr, özellikle Cizre atabeglerine ait bilgiler ihtiva etmesi açısından önem kazanmaktadır. Burada Cizre'nin Zengî, Eyyubî ve Memlûk devirlerindeki siyasî ve idarî durumu hakkında bazı bilgiler bulunmakta, bu çerçevede Zengî sülalesine mensup Sencerşah ve halefleri ile bunlar zamanında görev yapmış bazı emir, kadı ve muhtesiblerin biyografilerine yer verilmektedir.

¹ HZ., I, 37-39.

² HZ., II, 290-291.

³ HZ., III, 781.

⁴ HZ., III, 797.

⁵ HZ., III, 799.

⁶ HZ., III, 903.

⁷ HZ., III, 968.

⁸ HZ., III, 1059.